

اصل احتیاط در سازمان جهانی تجارت

دکتر عباسعلی کدخدایی

استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

دکتر اسماء سالاری

دانش آموخته دکتری حقوق بین‌الملل دانشگاه تهران

سرشناسه : کدخدایی، عباسعلی، ۱۳۴۰ - Abbas-ali, Kadkhodae
عنوان و نام پدیدآور : اصل احتیاط در سازمان جهانی تجارت/ عباسعلی کدخدایی - اسماء سالاری.
مشخصات نشر : تهران: خرسندی، ۱۳۹۸ -
مشخصات ظاهری : ۳۹۲ ص.
شابک : 978-622-224-046-2

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
موضوع : سازمان جهانی تجارت (World Trade Organization)
موضوع : سازمان جهانی تجارت - - قوانین و رویه‌ها
موضوع : World Trade Organization - - Rules and practice
موضوع : حفاظت محیط زیست (Environmental protection)
شناسه افزوده : سالاری، اسماء ۱۳۶۱-
رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۸ الف۶ک/ک۴۶۱۰ K
رده‌بندی دی‌رجی : ۳۸۲/۹۲
شماره کتابخانه ملی : ۵۶۵۱۹۶۲



انتشارات خرسندی

تهران، خیابان انقلاب - خیابان فخر رازی - خیابان لانه نژاد - نرسیده به خیابان دانشگاه -

پلاک ۱۷۴ - واحد ۲ تلفن: ۵ - ۶۶۰۷۱۰۳۴ و ۶۶۴۹۰۵۸۴

فروشگاه شماره ۱: میدان انقلاب، خ منیری جاوید (اردیبهشت)، پلاک ۱۲ تلفن: ۶۶۹۵۰۷۵۹ - ۶۶۷۵۵۹۱۰

فروشگاه شماره ۲: خ انقلاب، بین خیابان فخر رازی و خیابان ششگانه، مجتمع پارسا، پلاک ۱۲۱۸

تلفن: ۶۶۹۷۴۶۷۵ - ۶۶۹۷۳۹۷۴

پست الکترونیک: khorsandypub@gmail.com

سایت اینترنتی: www.Khorsandypub.com

اصل احتیاط در سازمان جهانی تجارت

عباسعلی کدخدایی - اسماء سالاری

چاپ اول: ۱۳۹۸ - شمارگان: ۲۰۰ جلد

صفحه‌آرایی: الهام پیدایی

قیمت: ۷۸۰,۰۰۰ ریال

ISBN: 978-622-224-046-2

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۲۴-۰۴۶-۲

فهرست مطالب

مقدمه تحلیلی.....	۱۵
بخش اول: مفهوم، ماهیت و سیر تحول اصل احتیاط.....	۲۵
فصل اول: معنای اصل احتیاط.....	۲۷
مبحث اول: مبانی نظری اصل.....	۲۸
۱) بنیان های اصل.....	۲۸
۲) احتیاط و پیشگیری.....	۳۳
مبحث دوم: ارکان اصل.....	۳۹
۱- ملاحظات مقدماتی.....	۳۹
۲- عدم قطعیت و ریسک.....	۴۸
۳- عدم قطعیت و خسارت.....	۵۱
۴- عدم قطعیت و تناسب.....	۵۴
۵- ارکان ادعایی.....	۵۶
۱-۵) جابه جایی بار اثبات.....	۵۷
۲-۵) نوع اقدام احتیاطی و سطح الزام آن.....	۶۱
مبحث سوم: رابطه علم و احتیاط.....	۶۴
۱- نظرات متعارض در خصوص تعامل اصل احتیاط و علم.....	۶۵
۲- اصل احتیاط و ارزیابی ریسک.....	۷۱
۳- اصل احتیاط و مدیریت ریسک.....	۷۳
فصل دوم: اصل احتیاط در اسناد و رویه قضایی بین المللی، منطقه ای و حقوق داخلی	
دولت ها.....	۷۸

- مبحث اول: اسناد بین‌المللی، منطقه‌ای و قوانین داخلی ۷۸
- الف) اسناد بین‌المللی ۷۸
- ب) حقوق منطقه‌ای (اتحادیه اروپا) ۸۴
- ج) حقوق داخلی دولت‌ها ۸۹
- ۱) آلمان ۸۹
- ۲) کشورهای نوردیک ۹۳
- ۳) انگلیس ۹۵
- ۱) کانادا ۹۷
- ۵) آمریکا ۱۰۰
- ۶) فرانسه ۱۰۲
- ۷) بلژیک ۱۰۴
- ۸) استرالیا ۱۰۶
- ۹) سایر کشورها ۱۰۷
- مبحث دوم: مراجع قضایی بین‌المللی و منطقه‌ای ۱۰۸
- الف) دیوان بین‌المللی دادگستری ۱۰۹
- ۱) قضیه آزمایش‌های هسته‌ای فرانسه ۱۰۹
- ۲) قضیه گابچیکو-ناگیماروس ۱۱۱
- ۳) قضیه سم‌پاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا) ۱۱۲
- ۴) قضیه خمیر کاغذ ۱۱۳
- ب) دیوان بین‌المللی حقوق دریاها ۱۱۷
- ۱) قضیه ماهی بلوفین جنوبی ۱۱۷
- ۲) قضیه کارخانه ماکس ۱۲۰
- ۳) پرونده استحصال اراضی در اطراف تنگه جوهور ۱۲۱

۴) رأی مشورتی ۲۰۱۱ شعبه اختلافات بستر دریاها.....	۱۲۲
۵) رأی مشورتی در مورد تعهدات دولت صاحب پرچم و دولت ساحلی نسبت به ماهیگیری غیرقانونی، گزارش نشده و بی رویه.....	۱۲۵
ج) دیوان دادگستری اروپایی.....	۱۲۷
۱- اعمال اصل.....	۱۲۷
۲) تنویر اصل.....	۱۳۸
۱-۱) حوزه اعمال.....	۱۳۸
۲-۲) حوزه اعمال اصل.....	۱۳۹
۲-۲) اثبات ادعای.....	۱۴۴
د) دیوان اروپایی حقوق بشر.....	۱۴۶
فصل سوم: جایگاه حقوقی اصل احتیاط.....	۱۵۱
مبحث اول: احتیاط؛ اصل کلی حقوق.....	۱۵۷
۱- کلیاتی از اصل کلی حقوق بین الملل.....	۱۵۷
۲- کارکرد اصول کلی حقوق.....	۱۶۲
۳- احتیاط؛ مصداق بند ج (۱) ۳۸ اساسنامه یوان.....	۱۶۵
۴- کارکرد احتیاط در قالب یک اصل کلی حقوق.....	۱۶۶
مبحث دوم: عرفی بودن اصل احتیاط.....	۱۷۰
۱- کلیاتی از عرف بین المللی.....	۱۷۰
۲- مدافعین وضعیت عرفی اصل احتیاط.....	۱۷۳
۳- مخالفین وضعیت عرفی اصل.....	۱۷۷
بهره کلام.....	۱۸۰
بخش دوم: نموده های اصل احتیاط در کارکرد ارکان، اسناد و رویه قضایی سازمان.....	۱۸۵
فصل اول: عملکرد زیست محیطی ارکان سازمان با تکیه بر اصل احتیاط.....	۱۸۷

تعامل یا واگرایی محیط زیست و تجارت بین الملل.....	۱۸۷
۱-۱) سیر تاریخی.....	۱۸۷
۲-۱) وجوه اشتراک و افتراق در مبانی دو قلمرو.....	۱۹۳
۲-۲) کمیته تجارت و محیط زیست.....	۱۹۴
۱-۲) اشتغالات کمیته.....	۱۹۴
۲-۲) کمیته و اصل احتیاط.....	۱۹۸
۳-۲) ارزیابی عملکرد کمیته.....	۲۰۰
۳-۳) رکن حل و فصل اختلافات.....	۲۰۲
۱-۳) نظام حل اختلاف سازمان جهانی تجارت.....	۲۰۲
۲-۳) اجزاء، کن حل و فصل اختلافات.....	۲۰۴
۳-۳-۱) پشتوانه رسیدگی.....	۲۰۵
۳-۳-۲) رکن استیضاح.....	۲۰۷
دبیرخانه.....	۲۰۷
۳-۳) رسیدگی رکن حل و فصل اختلافات به پرونده‌های مرتبط با اصل احتیاط.....	۲۰۸
۳-۳-۱) قضیه هورمون - جامعه اروپا.....	۲۰۸
۳-۳-۲) قضیه محصولات کشاورزی - ژاپن.....	۲۱۲
۳-۳-۳) قضیه سیب - ژاپن.....	۲۱۶
۳-۳-۴) قضیه محصولات زیست فناوری - جامعه اروپا.....	۲۱۹
۳-۳-۵) قضیه تعلیق مداوم - ایالات متحده.....	۲۲۱
فصل دوم: انعکاس اصل احتیاط در مواد موافقت نامه‌های سازمان.....	۲۲۵
مبحث اول: اصل احتیاط در موافقت نامه اقدامات بهداشتی.....	۲۲۵
الف) ملاحظات مقدماتی.....	۲۲۶
ب) بند ششم مقدمه.....	۲۳۱

۲۳۲	۱- احتیاط و معیار بین المللی
۲۳۳	۲- احتیاط و تعیین سطح حفاظت
۲۳۴	۱-۲) سطح حفاظت
۲۳۵	۲-۲) محدودیت های حاکم بر تعیین سطح حفاظت
۲۳۶	۳) احتیاط و بند ۶ مقدمه
۲۳۷	۴) اثر انعکاس احتیاط در مقدمه
۲۳۸	بند ۳ ماده ۳
۲۳۹	۱) قلمرو و ماهیت بند ۳ ماده ۳
۲۴۰	۲) قوانین حاکم بر اقدامات اتخاذی در راستای نیل به سطح حفاظت بالاتر
۲۴۱	۱-۲) وجه تسمیه علمی
۲۴۲	۳) احتیاط و بند ۱ ماده ۲
۲۴۳	د) بند ۷ ماده ۵
۲۴۳	۱) جایگاه بند ۷ ماده ۵ در مراتب اقدامات بهداشتی
۲۴۴	۱-۱) ارتباط بند ۷ ماده ۵ و بند ۲ ماده ۲
۲۴۶	۱-۱-۱) بند ۱ ماده ۵
۲۴۶	۱-۱-۲) ارزیابی ریسک
۲۴۹	۱-۱-۳) بند ۷ ماده ۵؛ حق مستقل یا استثنا بر اصل
۲۵۲	۱-۱-۴) قابلیت اعمال بند ۷ ماده ۵
	۱-۱-۵) آثار یافته های هیئت رسیدگی (تفکیک میان قابلیت اعمال و
۲۵۴	انطباق و حق محسوب کردن بند ۵.۷)
۲۵۹	۱-۱-۶) رابطه بند ۷ ماده ۵ و سه تعهد بند ۲ ماده ۲
۲۶۲	۱-۲) رابطه اصل احتیاط با بندهای اول و دوم ماده ۵
۲۶۵	۱-۳) بند ۷ ماده ۵ و سایر مقررات موافقت نامه اقدامات بهداشتی
۲۶۶	۱-۴) بار اثبات

- ۲) محتوای بند ۷ ماده ۵ ۲۶۸
- ۱-۲) نبود دلایل کافی ۲۷۰
- ۱-۱-۲) معیار ناکافی بودن داده‌های علمی ۲۷۱
- ۲-۱-۲) ناکافی بودن دلایل و عدم قطعیت علمی ۲۷۳
- ۳-۱-۲) عدم قطعیت علمی و تحلیل ریسک ۲۷۳
- ۴-۱-۲) رویه قضایی و عدم قطعیت علمی ۲۷۵
- ۵-۱-۲) ارزیابی ناکافی بودن ۲۷۷
- ۶-۱-۲) ملاک زمانی برای ارزیابی ناکافی بودن ۲۷۹
- ۷-۱-۲) ارتباط میان سطح حفاظت بالا با تعیین کفایت دلایل ۲۸۱
- ۸-۱-۲) ارتباط میان وجود معیار بین‌المللی و کافی بودن دلایل ۲۸۳
- ۹-۱-۲) تغییر و صف دلیل؛ از کافی به ناکافی؟! ۲۸۵
- ۱۰-۱-۲) معیار تغییر وضعیت کافی بودن دلایل به ناکافی ۲۸۶
- ۲-۲) تعهد به اتخاذ اقدام بر بنای داده‌های ذی‌ربط در دسترس ۲۸۹
- ۳-۲) تکلیف به کسب داده‌های اضافی ضروری برای یک ارزیابی عینی تر
ریسک ۲۹۲
- ۴-۲) تکلیف به بازبینی اقدامات در دوره‌های منظم معقول ۲۹۵
- ۵-۲) شرط اعلان رسمی اقدامات اتخاذی به وقت ۲۹۷
- ۳- اصل احتیاط و بند ۷ ماده ۵ ۲۹۷
- ۱-۳) بند ۷ ماده ۵؛ انعکاس اصل ۲۹۸
- ۲-۳) امکان اعمال اصل احتیاط در فرآیند رسیدگی هیئت‌ها ۳۰۲
- مبحث دوم: سایر موافقت‌نامه‌ها ۳۰۵
- الف) بند ب ماده ۲۰ گات ۳۰۵
- ۱) مراحل بررسی مشروعیت اقدام ذیل بند ب ماده ۲۰ ۳۰۷
- ۱-۱) ارتباط اقدام با سیاست دولت ۳۰۸

۳۰۹	 (۲-۱) وجود ضرورت
۳۱۳	 (۳-۱) تأمین شروط مقدمه
۳۱۳	 (۱-۳-۱) نبود ویژگی تبعیض خودسرانه و غیرموجه برای اقدام
۳۱۵	 (۲-۳-۱) نبود محدودیت پنهان بر تجارت بین الملل
۳۱۶	 (۲) اصل احتیاط و ماده ۲۰ گات
۳۱۸	 (ب) موافقت نامه های موانع فنی فراراه تجارت، گتس و تریپس
۳۱۹	 (۱) موافقت نامه موانع فنی فراراه تجارت
۳۲۳	 (۱) گتس
۳۲۴	 (۲) تریپس
۳۲۶	 (ج) احتیاط در گتس؛ تریپس و موافقت نامه موانع فنی فراراه تجارت
۳۳۰	 فصل سوم: اثرگذاری اصل احتیاط در تفسیر
۳۳۱	 مبحث اول: تفسیر در نظام حقوقی ایران
۳۳۲	 ۱- قواعد عرفی تفسیر
۳۳۴	 ۲- قاعده کلی تفسیر
۳۳۵	 ۳- ارزش تفسیری معیارها
۳۳۶	 ۴- مفاد معیارها
۳۳۹	 ۵- ویژگی های روش تفسیری رکن حل و فصل اختلافات
۳۴۱	 مبحث دوم: نقش اصل احتیاط در فرآیند تفسیر مواد موافقت نامه ها
۳۴۱	 ۱- بند ج. ۳۱.۳؛ محمل اثرگذاری اصل
۳۴۲	 (۱-۱) قاعده مرتبط
۳۴۴	 (۲-۱) مورد ملاحظه قراردادادن
۳۴۵	 ۲- اثرگذاری احتیاط در تفسیر به عنوان قاعده عرفی یا اصل کلی حقوق
۳۴۷	 ۳- اثرگذاری احتیاط در قالب یک قاعده معاهداتی
۳۴۸	 (۱-۳) رأی محصولات زیست فناوری

- ۳۵۰ (۲-۳) تحلیل موضع هیئت رسیدگی
- ۳۵۹ بهره کلام
- ۳۶۵ برآیند کلی پژوهش
- ۳۷۵ فهرست منابع

مقدمه تحلیلی

استقرار و استمرار هر نظم اجتماعی، نیازمند وجود ارکان اساسی است. رکنی که باید‌ها و نبایدها را تعریف کند، نهادی که اجرا نماید و مرجعی که هنگام نقض هنجارها، واکنش مناسب نشان دهد. هر چه سازوکارهای این ارکان نهادینه‌تر گردد، کارایی نظام نیز بیشتر خواهد بود. نردبندی نیست که وضع باید‌ها و نبایدها به تنهایی موجب تضمین دوام نظام نمی‌شود چرا که نیازها و خصائصات هر اجتماعی به‌طور مداوم در حال تغییر و دگرگونی است و روابط میان تابعان، هر روز به هم وابسته‌تر و پیچیده‌تر می‌شود. در صورتی که راهکارهایی برای هدایت نظام در تصمیم‌گیری نسبت به موضوعات چندبعدی و مسائل نوظهور تعریف نشده باشد، اضمحلال آن اجتناب‌ناپذیر خواهد بود.

حقوق بین‌الملل که در جهت قاعده‌مندی روابط تابعان جامعه بین‌المللی عمل کرده است نیز تنها مجموعه قواعد نیست، بلکه نظامی هنجاری است. چارچوبی که ایستا نبوده و به مثابه یک فرآیند در حرکت است. این نظام که به دلیل ساختار ریشه خود از سازوکارهایی ابتدایی در هر زمینه بهره‌مند است، تمهیدات و روش‌های متفاوتی برای تثبیت و توسعه خود دارد. گاه از طریق توافق صریح تابعان، گاه رویه عملیاتی آنها و گاه با جستجو در اشتراکات حقوقی نظام‌های داخلی مسیر خود را پی می‌گیرد. هر چه به سوی می‌رود حوزه‌هایی جدید و با ویژگی‌های متفاوت از نظام سنتی‌اش، به آن وارد می‌شوند. از آن جمله؛ قاعده‌مند شدن روابط تجاری تابعان و قواعد حاکم بر محیط‌زیست و سلامت عمومی است.

در حوزه تجارت بین‌الملل، اگرچه نخستین گردهمایی بین‌المللی به‌منظور مذاکره درباره مسائل مربوط به تولید و تجارت در سال ۱۹۲۷ زیر نظر جامعه ملل در ژنو برگزار شد اما دهه‌ها گذشت تا نمونه‌ای موفق و پیشرو از میان سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی سر برآورد.

سازمان جهانی تجارت، قوام و اقتدار خود را مرهون تجارب ارزشمند سلف خود، گات ۴۷ و هشت دوره مذاکرات تجاری است که نظام حقوقی منسجم و با غنایی خاص را شکل داده‌اند. به جهت ارتباطات متقابل و جدایی‌ناپذیر میان حوزه‌های مختلف حقوق بین‌الملل، تعامل نظام جهانی تجارت با دیگر زمینه‌ها نیز همواره مورد توجه و بحث و بررسی قرار داشته که گاه موجب بروز کشمکش‌هایی نیز شده است.

ارتباط با حقوق بین‌الملل محیط‌زیست از جمله این موارد است. رشته‌ای جوان که به دنبال پیشگیری از آلودگی و حفاظت از محیط‌زیست است و با تکیه بر اصولی چون جلوگیری از ورود ضرر فرامرزی، مسئولیت مشترک اما متفاوت، پرداخت توسط آلوده‌کننده و احتیاط، توسعه‌یافته بین مصداق نسل سوم حقوق بشر یعنی حقوق همبستگی است؛ نسل سومی که هم‌مان با برخورداری از ویژگی‌های دو نسل دیگر، نیل به اهدافش، بدون مشارکت همگان است. از نهادهای خصوصی، عمومی و جامعه بین‌المللی ممکن نمی‌گردد.

شاید در بدو امر تضادی میان اهداف و قواعد این دو قلمرو از حقوق بین‌الملل مشاهده نشود چرا که هر دو به دنبال ارتقاء رفاه بشر از طریق بهبود کیفیت زندگی هستند اما اگر بیشتر دقت کنیم، مسائلی رخ می‌نماید که در آن باید در پی کسب منفعت تجاری بیشتر بود یا دغدغه سلامت انسان و زیستگاهش را داشت.

برقراری تعادل میان اصول حاکم بر روابط تجاری و زیست محیطی در یک موقعیت و ارائه راه‌حل مطلوب و مقبول دو حوزه، امر آسانی نیست چرا که پیچیدگی‌هایی بر این گونه وضعیت‌ها حاکم است.

در سطح نظری، تردیدی نیست که نظام جهانی تجارت، از هنجارهایی باثبات و دارای الزام و ریشه طولانی مدت بهره می‌برد و با پیش‌بینی آیین‌های مؤثر، اجرای آن‌ها را تضمین می‌کند در حالی که بیشتر قواعد حقوق بین‌الملل محیط‌زیست در گستره حقوق نرم قرار دارند و بحث‌های اندیشمندان حقوقی درباره وضعیت حقوقی آن‌ها و ضمانت اجرای‌شان ادامه دارد. حوزه اخیر نه متولی مقتدری دارد و نه ساختاری نهادین. پشتیبان اصلی آن،

افکار عمومی و سازمان‌های مردم‌نهاد فعال است. خلاصه آنکه؛ ارزش هنجاری قواعد دو زمینه، یکسان نیست که توقع لحاظ‌شدن دغدغه‌های هر دو به یک‌میزان وجود داشته باشد. از منظر عملی که به مسئله بنگریم، با این واقعیت مواجه می‌شویم که اقدام اقتصادی و کسب منفعت بیشتر، عموماً منجر به آسیب‌های زیست‌محیطی شده و دولت‌ها را به تقلیل سطح معیارهای حفاظت از محیط‌زیست ترغیب می‌کند.

به‌علاوه، نظام جهانی تجارت تکیه قابل توجهی بر یافته‌ها و روش‌های علم تجربی دارد و همان‌طور که در موافقت‌نامه اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی ملاحظه می‌شود، اقدامات محدودکننده تجارت را تا جایی برمی‌تابد که بر ادله علمی قطعی استوار گردند. این رویه و تفکر با بنیان‌ها و خصوصیات مسائل زیست‌محیطی و سلامت انسانی در تضاد است چراکه در این زمینه اوجیت با انسان و زیستگاهش است و نه کسب منفعت تجاری؛ ضمن آنکه به دلیل پیچیدگی‌های حاکم بر روابط انسان و محیط‌زیست و همچنین ناتوانی علم در تحلیل امور مربوط به نواحی جامع و به‌موقع، دستیابی به دلایل علمی قطعی، ناممکن است و در صورت انتظار برای کسب چنین داده‌هایی، تبعات جبران‌ناپذیری را تجربه خواهیم کرد.

مسئله اختلافی و موردنظر ما، واکنش نظام جهانی تجارت نسبت به ریسک‌های احتمالی است که از اقدامات تجاری مجاز در آن سیستم ناشی می‌شود. بیم آن می‌رود که به محیط‌زیست و سلامت عمومی صدمه وارد آورد لکن در خصوص وجود، دامنه و تحقق آن ریسک‌ها، دلایل و شواهد علمی متقن وجود ندارد. پیشنهاد حرره محدوده زیست در چنین موقعیتی، اعمال اصل احتیاط است.

شناخته‌شده‌ترین تعریف از اصل احتیاط، در اصل ۱۵ اعلامیه کنفرانس سازمان ملل متحد پیرامون محیط‌زیست و توسعه-ریو-آمده است که مقرر می‌دارد: «برای حفاظت از محیط‌زیست، دولت‌ها باید متناسب با امکانات خود، رویکرد احتیاطی را به‌طور وسیعی اعمال کنند. در صورت تهدید ورود صدمات شدید یا برگشت‌ناپذیر، نبود دلایل قطعی علمی، نباید بهانه‌ای برای تأخیر در اتخاذ تدابیر مؤثر جهت جلوگیری از ورود صدمه به محیط‌زیست شود.»

این اصل به رغم نوظهور بودن در عرصه حقوق بین الملل، به سرعت جای خود را در اسناد بین المللی متعدد باز کرده و دولت ها نیز در دعاوی بین المللی شان به آن استناد کرده اند. رکن حل و فصل اختلافات سازمان جهانی تجارت نیز از این امر مستثنا نیست.

کثرت رجوع و استناد به اصل، انتظار تثبیت جایگاه حقوقی آن در بهنه حقوق بین الملل را ایجاد می کند اما واقعیت به گونه دیگر است. وجود عبارت پردازی های متعدد، ابهام در معنا و ارکان اصل و امتناع برخی مراجع قضایی بین المللی از ورود به بحث در خصوص آن، باعث شده که دیدگاه واحدی نسبت به احتیاط وجود نداشته باشد. به همین جهت است که در این نوشتار ناگزیر هستیم بخش قابل توجهی از تمرکز را بر مفهوم، ارکان و وضعیت حقوقی اصل صرف کنیم چرا که بدون درک ابعاد متغیر اصلی، قادر نخواهیم بود وضعیت آن در سازمان جهانی تجارت را تبیین سازیم. به بیان دیگر تا زمانی که توصیف دقیق و روشمند از احتیاط داشته باشیم، پرداختن به نقش آن در جامعه هدف، بیهوده و ناکامل است؛ خللی که در بسیاری از تعریفات مشاهده می شود و نویسندگان بدون تعیین وضعیت اصل به صورت مستدل، نسبت به اعمال آن در نظام حقوقی سازمان، اعلام نظر کرده اند. در اینجا ذکر دو نکته ضروری است. اول آنکه، مباحث بسیاری در خصوص نقش احتیاط در ساحت سیاست گذاری های کلان کشورها مطرح است و برخی تقریرات مربوط به موضوع را، محققان این زمینه تولید کرده اند. در همین جا بر اساس حقوقی پژوهش تأکید می شود و خروج مباحث آن زمینه از کتاب اعلام می گردد.

همچنین باید توجه داشت که احتیاط را می توان در دو معنای عام و خاص در نظر گرفت. در برداشت عام، هرگونه رعایت جوانب و ملاحظات مربوطه در یک وسیعیت را شامل می شود که حزم و دوراندیشی، آن را اقتضا می کند و نموده های متفاوت در زمینه های مختلف حقوقی دارد مانند احتیاط در حمله که در حقوق بشردوستانه مطرح است. در معنای خاص، یک اصل حقوقی مطرح در موضوعات زیست محیطی و سلامت انسانی است که در سیاق عدم قطعیت علمی مطرح می شود و علم (Science) در آن، نقش محوری دارد. آنچه در این پژوهش مدنظر است، معنای خاص احتیاط است.

پس از کسب شناخت نسبت به اصل، به نظام حقوقی سازمان وارد می‌شویم تا اثرگذاری آن را در اسناد و رویه قضایی به نظاره بنشینیم و نسبت به واگرایی شدید نظرات که در نوشتارهای مرتبط با موضوع وجود دارد، قضاوت کنیم. این تفاوت نظر نویسندگان به حدی است که نقش احتیاط در سازمان از اِعمال به عنوان قاعده عرفی حقوق بین الملل تا بی‌اثری کامل، متغیر است. به رغم نگارش مقالات متعدد، سردرگمی برای خواننده، تنها آورده مطالعه آن‌ها است و البته رسیدن به این نتیجه که ادعاها و پاسخ‌های تکراری قسمت عمده این نوشته‌ها را تشکیل می‌دهد و جالب آنکه تاکنون هیچ نظری نتوانسته بر نظرات دیگر فائق آید و یا حداقل ط‌فداران بیشتری کسب کند.

به نظر می‌رسد ضریب تقریرات یادشده، در نداشتن خط سیر منطقی برای تحلیل یک موضوع است. عموماً محتوای این بدان اظهار نظر نسبت به وضعیت حقوقی اصل، تنها به وجود ابهامات در تعریف و ارکان اصل اشاره می‌کنند و با بیان این جمله که بحث در خصوص اصل به مقصدی نمی‌رسد، مسئله را بسته می‌گذارند و به تحلیل موقعیت آن در سازمان می‌پردازند. نتیجه آنکه از ابتدا می‌توان نظریات را پیش‌بینی کرد که همانا بی‌اثری اصل، بر موضوعات مطرح در چارچوب نظام حقوقی سازمان است. البته این بیانات به هیچ وجه به معنای آن نیست که محققین باید حقوقی بودن مفهوم احتیاط و اثربخشی آن را تأیید کنند بلکه منظور، وجود ایراد در نحوه پرداختن به مسئله است.

در هر صورت، تلاش می‌کنیم جهت مبرابودن از ایراد مذکور در مسیر صحیح حرکت کنیم و بسته به نتیجه‌ای که در بخش اول کتاب در خصوص اصل احتیاط و وضعیت حقوقی آن به دست می‌آید، اثرگذاری اصل را در نظام حقوقی سازمان تحلیل کنیم که این امر می‌تواند از اِعمال یک قاعده عرفی در اختلاف تا تجلی اصل در قاعده‌ای از قواعد موافقت‌نامه‌های سازمان متفاوت باشد.

همچنین بررسی ما در هر دو عالم نظر (اسناد سازمان) و عمل (موضع ارکان سازمان به خصوص رکن حل و فصل اختلافات) انجام خواهد شد چرا که پذیرش یک مفهوم در اسناد، امری متفاوت از به کارگیری آن در عالم واقع و حتی چگونگی این به کارگیری است.

نکته دیگری که ذکر آن در مقدمه مفید فایده است، ضرورت نگارش کتاب پیش روست. به رغم آنکه مفاهیم نظری و اصول حقوق بین الملل به کرات توسط اندیشمندان حقوقی، مراجع قضایی و نمایندگان حقوقی دولت‌ها مورد استفاده و استناد قرار می‌گیرند، اما ابعاد معنایی آن‌ها غالباً مبهم باقی مانده و تعمد خاصی توسط این افراد و مراجع در تفسیر رفتن از اظهار نظر در این خصوص درک می‌گردد.

این واقعیت، نیاز به تنویر ابعاد مفهومی تأسیس‌های حقوقی را تا سر حد ممکن برجسته می‌نماید زیرا اثر خود را در عمل به جای خواهد گذاشت. ضرورت یاد شده در خصوص اصل احتیاط، دوچندان است چراکه حتی در باب الحاق لفظ «رویکرد» یا «اصل» به واژه «احتیاط» هم تشکیک و تردید وجود دارد و اعمال یا عدم اعمال آن در سازمان، می‌تواند در کنار تنویر ابعاد اصل، سابقه مناسبی در خصوص مفاهیم مشابه باشد.

اما ضرورت اصلی انجام این پژوهش، بررسی قابلیت دست یازیدن به اصل احتیاط برای رفع دغدغه‌های زیست‌محیطی و مرتبط با سلامت بشر در حوزه تجارت است؛ حوزه‌ای که برای مدت‌های مدید در پی زد و بن در گونه قیدوبند از انجام تجارت آزاد بوده است و به سختی در مقابل این قیود و شرایط از عود انعطاف نشان می‌دهد. به دیگر سخن، اهمیت تنویر ابعاد اصل در هر حوزه‌ای مزیم است اما در نظام جهانی تجارت مهم‌تر و ارزشمندتر چراکه از یک سو ابعاد اثرگذاری این نهاد را بر تجارت بین‌المللی بسیار وسیع و گسترده است و از سوی دیگر، این نهاد بین‌المللی حالتی مخصوص به خود و ویژه دارد. تا قبل از آنکه گزارش کمیسیون حقوق بین‌الملل برای اعاء، خودبستگی آن خط بطلان بکشد، از این وصف به عنوان یک واقعیت مسلم یاد می‌شد که البته هنوز هم این ادعا در برخی تقریرات پیگیری می‌شود. پس از آن نیز، به جهت اهمیت اصل بنیادین سازمان یعنی آزادی تجارت، اعمال این قاعده نانوشته به روشنی درک می‌شود که تا حد ممکن، از اقدامات محدودکننده روابط تجاری استقبالی صورت نگیرد و به همین جهت، یافتن نشانه‌هایی جدی از پذیرا بودن سایر اصول و قواعد حقوق بین‌الملل در آن امری عادی نمی‌نماید.

البته ما منکر وضعیت استثنائی اصل مدنظر نیستیم و به خوبی می دانیم که احتیاط در حقوق بین الملل، کماکان مورد رد و قبول اندیشمندان حقوقی است و به قوام یافتگی مورد انتظار نرسیده است. ضمن آنکه، موقعیت های ذیل اصل نیز حالت خاص خود را دارند؛ به طوری که وجود ریسک و ورود خسارت، امری محتمل است که دلایل علمی از آن پشتیبانی نمی کند و به همین دلیل این اصل، مستعد استفاده به عنوان پوششی خوب برای حمایت از تولید داخلی و تبدیل شدن به یک محدودیت های پنهان بر تجارت بین الملل است؛ امری که نظام جهانی تجارت، حساسیت خاص نسبت به آن دارد.

ضمن اشراف به این نظام، در مقابل، پیشرفت های علمی و تجاری شدن آن ها از یک سو و اثرات نامطلوب دراز مدت این محصولات بر انسان و زیستگاهش، اجازه بی تفاوتی به ریسک های محتمل را ندادند و اثرات برگشتناپذیر و تهدید کننده بقای انسان، تلاشی جدی در مقابله با تهدید های مرتبط را طلب می کند. سلامت انسانی و محیط زیست اموری نیستند که بتوان ورود آسیب به آن ها را به مانند دیگر موضوعات حقوق بین الملل در نظر گرفت و یکپارچگی و انسجام نظام جهانی تجارت تا سر میزان که وجود داشته باشد، نمی تواند توجیهی مناسب برای نادیده گیری سایر اثر های حقوق بین الملل در این حوزه های حساس باشد؛ لذا بررسی و یافتن مجراهای اعمال اصل احتیاط در نظام حقوقی سازمان بسیار مورد نیاز، ضروری و ارزشمند است.

دیگر ضرورت آنکه، ملاحظه می گردد که دولت ایران در مسیر پیوستن به سازمان جهانی تجارت گام برمی دارد. آگاهی به اینکه آیا مفهومی از مفاهیم حقوق بین الملل که خارج از نظام جهانی تجارت قرار دارد، می تواند بر حقوق و تکالیف ناشی از موافقت نامه های سازمان دارای اثر باشد و اینکه ابعاد اثر گذاری آن، چگونه بوده و موجد چه آثاری بر دولت ها است، شناخت و دیدی مطلوب برای افراد ذی ربط ایجاد خواهد کرد.

طبیعتاً انجام این پژوهش، بخشی از کمبود منابع فارسی در زمینه مورد بررسی را نیز رفع می کند.

قبل از اشاره به ساختار کتاب، ذکر نکته‌ای مربوط به رویه دنبال شده در نگارش متن، ضروری است. به رغم علم بر اهمیت واژگان در نوشتارهای حقوقی، در کار پیش رو خصوصییتی وجود دارد که از یک حیث ممکن است به عنوان بی توجهی به مسئله ذکر شده در نظر گرفته شود و آن استفاده از جایگزین‌های متعدد برای مفاهیم، مراجع رسیدگی، اسناد و معاهدات است. علت بی‌اهمیتی نسبی واژگان برای نگارنده، کثرت ارجاع به موارد مذکور است که در صورت به کارگیری لفظ یا عبارت واحد، حس مطلوبی از خوانش متن به دست نمی‌آید ضمن آنکه ابعاد نظری مفاهیم و الفاظ، مورد توجه کتاب حاضر و مرتبط با موضوع آن نیست. به طور مثال ما ناگزیر از کاربرد احتیاط در عموم بندهای متن هستیم یا به جهت تکیه بر آراء هیئت‌های رکن حل و فصل اختلافات یا سایر مراجع قضایی، چاره‌ای جز ارجاع مدام و تکرار به نظرات آنان نداریم؛ لذا گاه عبارت «اصل احتیاط» را استعمال کرده ایم گاه «احتیاط» در برابر «این مفهوم حقوقی» و در پاره‌ای موارد «تأسیس حقوقی مذکور»؛ به همین ترتیب در برابر انتخاب معادل‌هایی چون هیئت رسیدگی و رکن استیناف و هیئت‌های رسیدگی کننده جرت کرده به هر دو «دیوان» برای رکن قضایی ملل متحد به عنوان مبنا، در جملات متوالی برای ارجاع مجدد به آن‌ها به ترتیب عباراتی چون «نهاد استیناف» «مراجع / مراجع مذکور» و «آن محکمه» «دادگاه یادشده» و ... را به کار برده ایم. کوتاه سخن آنکه؛ این واژگان و عبارات جایگزین، در بنای دقیق نظری خود مدنظر نیستند و قابل جایگزین برای یکدیگرند.

مطالب این کتاب که رساله دکتری دفاع شده در دانشکده حقوق، علم سیاسی دانشگاه تهران است، در دو بخش نوشته شده که هر بخش نیز به سه فصل تقسیم گردیده است. در قسمت اول کتاب، به دنبال کسب شناخت مناسب نسبت به اصل احتیاط هستیم. ملاحظات پیرامون مفهوم و ارکان اصل، موضوع فصل اول خواهند بود. در فصل دوم، سهم اصل احتیاط در قوانین داخلی دولت‌ها، مقررات اتحادیه اروپا و اسناد حقوق بین الملل را نشان می‌دهیم و موضع مراجع قضایی بین المللی و منطقه‌ای را شناسایی می‌کنیم. بر اساس یافته‌های حاصله، در فصل سوم پس از ارائه نظرات متعارض نسبت به وضعیت حقوقی

اصل، نظر خود را اعلام می‌داریم. سپس، با کسب آگاهی مقتضی نسبت به اصل که در بهره‌کلام بخش اول بیان می‌شود، آمادگی ورود به بررسی وضعیت آن در سازمان جهانی تجارت در بخش دوم را داریم. برای ایجاد ارتباط میان اصل و سازمان، در فصل اول کلیاتی از ارتباط خاستگاه اصل و سازمان مدنظر را طرح می‌کنیم و فعالیت‌های ارکان نهاد اخیر که با دغدغه‌های زیست‌محیطی و به‌خصوص احتیاط مرتبط‌اند را از نظر می‌گذرانیم. در فصل دوم، امکان تجلی اصل در مقررات ماهوی سازمان یعنی در موافقت‌نامه‌های اقدامات بهداشتی، بهداشت گیاهی، گات، گنس، تریس و موانع فنی فراراه تجارت را به بحث و بررسی می‌گذاریم و در فصل سوم از اثرگذاری اصل در تفسیر مواد موافقت‌نامه‌ها سخن می‌رانیم. پس از ارائه یافته‌های این بخش در ذیل عنوان بهره‌کلام، برآیند کلی پژوهش پایان‌بخش کتاب را مرور خواهیم نمود.